

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BILISH FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHDA O‘YINNING ROLI

Abdullayeva Ma‘mura

QarshiDU Psixologiya ta‘lim yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar bilish jarayonlarini shakllanishida o‘yinning ahamiyati va uning olimlar tomonidan talqin etilganligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: O‘yin, faoliyat, tafakkur, tasavvur, xotira, diqqat, idrok, xayol, obraz, psixik jarayon, atrof – muhit, qiziqish, ehtiyoj, xatti-harakat, ko‘nikma, taqlid.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается значение игры в формировании познавательных процессов дошкольников и ее интерпретация учеными.

Ключевые слова: Игра, деятельность, мышление, воображение, память, внимание, восприятие, воображение, образ, психический процесс, среда, интерес, потребность, поведение, умение, подражание.

ABSTRACT

This article discusses the importance of the game in the formation of cognitive processes of preschoolers and its interpretation by scientists.

Keywords: Game, activity, thinking, imagination, memory, attention, perception, imagination, image, mental process, environment, interest, need, behavior, skill, imitation.

O‘yin faoliyati bola hayotida, uning jismoniy, ruhiy, aqliy kamolatga etishida muhim vositalardan biri hisoblanadi. O‘yin orqali bolalar tafakkur, tasavvur, xotira, diqqati kabi barcha psixik jarayonlari rivojlanadi va atrof - muhit haqidagi bilimi yanada kengayib boradi.

Maktabgacha ta‘lim muassasasida o‘yin faoliyatidan to‘g‘ri va unumli foydalanish, har bir o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar va sayr faoliyatining samaradorligini oshirib boradi. Maktabgacha tarbiya muassasalarida o‘yin faoliyati turli xil shaklda voqeaband - ijroli, harakatli, ta‘limiy, musiqiy-ta‘limiy kabi yo‘nalishda olib boriladi. O‘yin bolalar uchun qiziqarli, mazmunli bo‘lishi uchun tarbiyachi o‘yin qoidasi bilan yaqindan tanish bo‘lishi kerak.

O'yin mashg'ulotlaridan voqeaband - ijroli o'yinlar orqali bolalar tafakkuri kengayadi va qiziqishlari rivojlanadi. Rolli o'yinlar orqali bolalarga ularni qurshab turgan kishilarning kundalik hayoti, o'zaro munosabatlari, turmush kechirish yo'sinlari bilan tanishib boradi. Bolalar hamisha kattalarga taqlid qilishadi, qo'g'irchog'ini erkalayotgan qizcha onasining so'zini takrorlaydi, qo'g'irchog'ini beshikka belab alla kuylaydi, mana shu birgina o'yin orqali unda oila sharoitidagi ko'nikmalar hosil bo'layotganligini kuzatishimiz mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati o'yin bo'lib, bu masala asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda.

Ushbu masalani bir qator olimlarning izlanishlarida ko'rib o'tish mumkin

S.A. Kozlova fikricha, bog'cha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg'a qarab borayotgan sermazmun hayotining hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar deb ta'kidlaydi. [2] Haqiqatdan ham o'yin orqali bola hayotidagi muhim narsalarni ajratib tahlil qilishga harakat qiladi va o'zlarida diqqat, sezgi, xotira, tafakkur kabi bilish jarayonlarini shakllantirib boradi.

M.B. Yeleseyeva tadqiqotlariga ko'ra, bog'cha yoshidagi bola atrofidagi narsalar orqali dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosabatda bo'lishga intiladi. Bu o'rinda xarakterli tomoni shuki, bola bilishga tashnaligidan atrofda o'zining haddi sig'adigan narsalari bilangina emas, balki kattalar uchun mansub bo'lgan, o'zining kuchi ham yetmaydigan, haddi sig'maydigan narsalar bilan ham amaliy munosabatda bo'lishga intiladi. Masalan: bola avtomashinani yoki tramvayni o'zi haydagisi, rostakam otga minib yurgisi, uchuvchi bo'lib, samolyotda uchgisi va rostakam militsioner bo'lgisi keladi. Tabiiyki bola o'zidagi bunday ehtiyojlarning birontasini ham haqiqiy yo'l bilan qondira olmaydi. Bu o'rinda savol tug'iladi. Bolalarning tobora ortib borayotgan turli ehtiyojlari bilan ularning tor imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshilik qanday yo'l bilan hal qilinadi? Bu qarama-qarshilikni faqatgina o'yin faoliyati orqaligina hal qilinishi mumkin. Buni quyidagicha izohlab berish mumkin:[5]

1) birinchidan, bolalarning o'yin faoliyati qandaydir moddiy mahsulot ishlab chiqarishga qaratilgan faoliyat emas. Shuning uchun bolalarni o'yinga undovchi sabab, kelib chiqadigan natija bilan emas, balki shu o'yin jarayonidagi turli harakatlarning mazmuniga bog'liqdir;

2) ikkinchidan, bolalar o'yin jarayonida o'z ixtiyorlaridagi narsalarni, o'zlarini qiziqtirgan, ammo kattalargagina mansub bo'lgan narsalarga aylantirib, xohlaganlaricha erkin faoliyatda bo'ladilar. Bolalarning o'yin faoliyatlari ularning jismoniy va psixik jihatdan garmonik ravishda rivojlanishi uchun birdan-bir vositadir. O'yin bolalar hayotida shunday ko'p qirrali faoliyatki, unda kattalarga mansub bo'lgan mehnat ham, turli narsalar haqida tafakkur qilish, xom-xayol surish, dam olish va

xushchaqchaliq jarayonlarining barchasi o‘yin faoliyatida aniq bo‘ladi. Shuni ham ta’kidlab o‘tish kerakki, o‘yin faqat tashqi muhitdagi narsa hodisalarni bilish vositasigina emas, balki qudratli tarbiya vositasi hamdir. Ijodiy va syujetli o‘yinlarda bolalarning barcha bilish jarayonlari bilan birgalikda ularning individual hislatlari ham shakllanadi. Demak, bog‘chadagi ta’lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan bolalarning o‘yin faoliyatlarini maqsadga muvofiq tashkil qila bilishga bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda bolalarda bilish faoliyatini shakllantirish imkoniyati yanada kengroq yo‘lga qo‘yila boradi.

I.N. Kurochkina o‘yin bolalar xayoli tomonidan yaratilgan narsa emas, aksincha, bolalar xayolining o‘zi, o‘yin jarayonida yuzaga kelib, rivojlanadigan narsalar bilan bog‘liqligini e’tirof etadi.[3]

Shuni ham ta’kidlash joizki, fan-texnika mislsiz rivojlanayotgan hozirgi davrda hayratda qoldiradigan narsalar bolalarga go‘yo, bir mo‘jizadek ko‘rinadi. Natijada ular ham o‘zlarining turli o‘yinlari jarayonida o‘xshatma qilib har xil xayoliy narsalarni o‘ylab topadilar. Bundan tashqari, bolalarning turli xayoliy narsalarni o‘ylab chiqarishlari yana shuni anglatadi-ki, ular o‘zlarining turli xil o‘yin faoliyatlarida faqat atroflaridagi bor narsalarni emas, balki ayni chog‘da ehtiyojlarini ham aks ettiradilar.

T.I. Yerofeyevoy bolalarning o‘yin faoliyatidagi turli xayoliy va afsonaviy obrazlarni yaratishlari odamning tashqi muhitdagi narsa va hodisalarni aks ettirishi passiv jarayoni emas, balki faol, ijodiy yaratuvchanlik jarayoni deb ataydi.[6]

Bolalar o‘yin faoliyatlarining yana bir xususiyati, o‘yin jarayonida bolaning qiladigan xatti-harakatlari va bajaradigan rollarining ko‘pincha umumiylik xarakteriga ega bo‘lishidir. Buni shunday tushunish kerakki, bola o‘zining turli-tuman o‘yinlarida faqat o‘ziga tanish bo‘lgan yolg‘iz bir haydovchining, shifokorning, tarbiyachining, uchuvchining xatti-harakatlarinigina emas, balki umuman haydovchilarning, shifokorlarning, tarbiyachilarning hamda uchuvchilarning xatti-harakatlarini aks ettiradi. Albatta, turmush tajribalari va faoliyatlari doirasi cheklangan kichik yoshdagi bolalar o‘zlarining o‘yinlarida odamlarni va ularning harakatlarini aks ettiradilar xolos. O‘rta yoki katta bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yinlarida esa, bunday obrazlar umumiylik xarakteriga ega bo‘la boshlaydi.

Bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yinlari atrofdagi narsa va hodisalarni bilish quroli bo‘lishi bilan birga, u yuksak ijtimoiy ahamiyatga egadir. O‘zgacha qilib aytganda, o‘yin qudratli tarbiya qurolidir.

V.A. Petrovskiy bolalarning o‘yinlari orqali ularda ijtimoiy foydali, ya’ni yuksak insoniy hislatlarni tarbiyalash mumkin. Agarda biz bolalarning o‘yin faoliyatlarini tashqaridan kuzatsak, o‘yin jarayonida ularning barcha shaxsiy hislatlari yaqqol namoyon bo‘lishini ko‘ramiz. Shuning uchun bolalarning o‘yin faoliyatlarini, ularning individual ravishda o‘rganish uchun juda qulay vositadir- deb tushuntiradi [8].

Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar odatda o'zlari yolg'iz o'ynaydilar. Predmetli va konstruktorli o'yinlar orqali bu yoshdagi bolalar o'zlarining idrok, xotira, tasavvur, tafakkur hamda harakat layoqatlarini rivojlantiradilar.

A.D. Koshelevoy fikricha, syujetli-rolli o'yinlarda bolalar, asosan, o'zlari har kuni ko'rayotgan va kuzatayotgan kattalarning xatti-harakatlarini aks ettiradilar. 4-5 yoshli bolalarning o'yini asta-sekinlik bilan jamoa shakli hislatlariga ega bo'lib boradi. [3]

L.A. Venger ta'kidlashicha, jamoa o'yinidagi har bir bola o'z rolini yaxshi ado etishga intilishi bilan birga, o'yinning umumiy mazmunidan ham chetga chiqib ketmaslikka tirishadi. Bu esa, har bir boladan o'zining butun qobiliyatini ishga solishni talab etadi.[5]

V.V. Kazakovskiy xulosasiga ko'ra, bog'chadagi ma'lum rollarga bo'lingan jamoaviy o'yin, bolalardan qat'iy qoidalarga bo'ysunishini va ayrim vazifalarni talab doirasida bajarishni taqozo etadi. Shuning uchun bolalarning bunday jamoa o'yinlari psixologik jihatdan katta ahamiyatga ega. Chunki, bunday o'yinlar bolalarda irodaviylik, xushmuomalalik, o'yin qoidalariga, tartib-intizomga bo'ysunish va shu kabi boshqa ijobiy hislatlarni tarbiyalaydi va rivojlantiradi. Katta bog'cha yoshida syujetli-rolli o'yinlar esa endi o'z mavzusining boyligi va xilma-xilligi bilan farqlanadi. Bu o'yinlar jarayonida bolalarda sardorlik xususiyati yuzaga kela boshlaydi, ularda tashkilotchilik ko'nikma va malakalari rivojlana boshlaydi.[1]

Tadqiqotchi A.A. Reana fikricha, maktabgacha yoshdagi bolalar shug'ullanadigan ijodiy faoliyatlar orasida tasviriy san'atning ham ahamiyati juda kattadir. Bolaning tasavvur etish xarakteriga ko'ra, uning atrof hayotni qanday idrok etishi, xotira, tasavvur va tafakkur xususiyatlariga baho berish mumkin. Katta bog'cha yoshidagi bolalar chizgan rasmlar ularning ichki kechinmalari, ruhiy holatlari, orzu, umid va ehtiyojlarini ham aks ettiradi.

Yuqoridagilardan farqli o'laroq, rasm chizish bolalar uchun o'yin faoliyatining o'ziga xos bir shakli bo'lib hisoblanadi. Bola avvalo ko'rayotgan narsalarini, keyinchalik esa o'zi biladigan, xotirasidagi va o'zi o'ylab topgan narsalarni chizadi.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun musobaqa juda katta ahamiyatga ega bo'lib, aynan shunday o'yinlarda muvaffaqiyatga erishish shakllanadi va mustahkamlanadi. Bu yoshdagi bolalarning eng yaxshi daqiqalari va muvaffaqiyat bilan bog'liq bo'lgan musobaqa o'yinlarining ahamiyatligidir.

Psixolog L. Ray mulohazasiga ko'ra, katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun musobaqalar juda katta ahamiyatga ega bo'lib, aynan shunday o'yinlarda muvaffaqiyatga erishish motivlari shakllanadi va mustahkamlanadi. Bu yoshdagi bolalar uchun eng yoqimli vaqt – yutish va muvaffaqiyat bo'lgan musobaqa o'yinlarining ham ahamiyati juda kattadir.[9]

Katta bog'cha yoshida konstruktorlik o'yinlari asta-sekinlik bilan mehnat faoliyatiga aylanib boradi. O'yinda bola sodda mehnat ko'nikma va malakalarini egallay boshlaydi, predmetlarning xossalarini anglay boshlaydi, amaliy tafakkur namunalari rivojlana boradi.

A.P. Usova 3-7 yoshli bolalarning psixik rivojlanishida badiiy-ijodiy faoliyat turi bo'lgan musiqaning ahamiyati ham juda kattadir. Musiqa orqali bolalar ashula aytishga, musiqa ohangiga mos ritmik harakatlar qilishga o'rganadilar. 3-7 yoshlik davrida bolalarning asosiy faoliyati quyidagi ketma-ketlikda kechadi deb ta'kidlaydi:[11]

- 1) predmetlarni o'rganishi;
- 2) individual predmetli o'yinlar, jamoa syujetli-rolli o'yinlar;
- 3) individual va guruhiy ijod;
- 4) musobaqa o'yinlari;
- 5) muloqot o'yinlari va hokazo.

Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyatlari haqida gapirar ekanmiz, albatta ularning o'yinchog'i masalasiga ham to'xtab o'tish kerak.

N.A. Menchinskaya xulosalariga ko'ra, bolalarga o'yinchoqlarni berishda ularning yosh xususiyatlarini, taraqqiyot darajalarini va ayni paytda ularni ko'proq nimalar qiziqtirishini hisobga olish kerak deb ta'kidlaydi.

Ma'lumki, 1-3 yoshdagi bolalar hali tashqi muhitni juda oz o'zlashtirgan bo'ladilar. Ular hali ko'p narsalarning rangini, hajmini ham yaxshi ajrata olmaydilar. Shuning uchun ularga qo'g'irchoq bilan birga har xil rangli qiyqim, lahtak matolar ham berish kerak.

Boshqa tadqiqotchilardan farqli o'laroq, L.M. Shipitsina ota-ona va tarbiyachilarga quyidagi tavsiyalarni taqdim etadi. Ya'ni qiz bolalar o'z qo'g'irchoqlarini har xil rangli matolarga o'rab, ro'mol qilib o'ratib mashq qiladilar. O'g'il bolalarga esa, har xil rangli, bir-birining ichiga sig'adigan quticha o'yinchoqlarni berish foydalidir

Ayrim tadqiqotlarda, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishning bir muhim sharti sifatida kichik muzeylar va ijtimoiy yo'naltirilgan muzey joylarini yaratishning o'rinliligi e'tirof etiladi. Masalan «Arxeologik», «Paleontologik», «To'qimachilik», «Mashinalar dunyosi» va hokazo. Muzeylar bolalarda qator ijtimoiy ko'nikmalar ya'ni odamlarning turmush tarzini, faoliyatlarini, qadimgi davr texnika vositalari hamda hozirgi vaqtdagi insonlar o'rtasidagi aloqa vositalarini farqlashga yordam beradi. Muzey turli kompozitsiyalar ya'ni shahar va qishloqning hayotini aksi, bolalarni yurtdoshlarimiz mehnatlari va hayoti, mato turlari, kiyim-kechak, qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan tanishiga zamin yaratadi. Muzey joylari bolalarning muloqoti rivojlanishiga va mustahkamlanishiga keng xizmat qiladi.

Muzey ekspozitsiyalari bolalarda tengdoshlar bilan aloqa o'ratish, faoliyat mavzusi va rejasini kelishib olish, harakatlar va harakatlar ketma-ketligini rejalashtirish kabi ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi muzeylar bolalarni zamonaviy ilm-fan va texnologiyalar yutuqlari bilan tanishtirishni maqsad qiladi.

Muzeylarni tashkil etishda, eksponatlarni tanlash uchun tarbiyachi-o'qituvchilar quyidagi talablarni hisobga olishlari lozim bo'ladi:

1) tanlanayotgan eksponent maktabgacha yoshdagi bolalarni mamlakat tarixi, uning fuqarolari, shahar va qishloqlar hayoti, uning aholisi kabilar bilan tanishtira olishi lozim;

2) eksponentlarning tashqi ko'rinishi, uni ishlatish usullari maqsad turlicha bo'lishi ya'ni narsalar jozibali va o'ziga xos bo'lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalar bilish faoliyatining rivojlanishi uchun o'yin faoliyatini to'g'ri tashkil etish va turli muzeylar, tasviriy san'at namunalari tanishtirib borish ham psixologik omillardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Казаковская В.В. Коммуникативные навыки ребенка в диалоге: вопросно-ответные комплексы // Ребенок как партнер в диалоге. Труды постоянно действующего семинара по онтолингвистике. СПб, 2001. – С.42.
2. Козлова, С.А. Т.А. Куликова. Дошкольная педагогика: учеб. пособие для студ. сред. учеб. заведений / – М.: Академия. 2013. – С.34.2. 3.
3. А.Д. Кошелевой Эмоциональное развитие дошкольника. – М.: Просвещение 2003. –290 с.
4. Курочкина И.Н. Современный этикет и воспитание культуры поведения у дошкольников.: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. – М.: ВЛАДОС. 2014. – С.57.
5. Венгер Л. А. «Дочки – матери» // Дошкольное воспитание № 4 – 1991.С. 45 – 53
6. Елисеева М.Б. Лексикон ребенка раннего возраста // Речь ребенка: ранние этапы. Труды постоянно действующего семинара по онтолингвистике. Выпуск первый. С-Пб., 2000. С. 15-33.
7. Ерофеевой.Т.И. Современные образовательные программы для дошкольных учреждений. Под ред. – М: Академия, 1999. –С.49.
8. Учимся общаться с ребенком: Руководство для воспитателя детского сада. Под ред. В.А. Петровского. – М.: Просвещение, 1993.– С.113.
9. Рай Л. Развитие навыков эффективного общения. – СПб. Питер 2002. – С.87.
10. Усова А. П. Роль игры в воспитании детей // Под ред. Запоржца. М. «Просвещение», 2002. – С.64.